

Granskning av kulturmiljön

Datum: 2022-02-01

Håkan Holgersson, Hallstad säteri

GRANSKNING KULTURMILJÖ - DETALJPLAN FÖR RIMFORSÅ 1:49

Föreliggande dokument är en granskning gällande kulturmiljöperspektivet av en detaljplan för Rimforså 1:49 inför samråd. Granskningen har genomförts av Anna Reuter Metelius, kulturmiljöspecialist och certifierad antikvariskt sakkunnig KUL 2, i samverkan med Pär Connelid, historisk kulturgeograf.

Granskningen tar sin utgångspunkt i gällande lagstiftning (KML, MB och PBL) samt genomförda platsbesök och kulturmiljöanalys under 2019.

Följande handlingar har granskats:

- Plankarta Rimforså 1:49. Samrådshandling daterad 2021-10-29.
- Planbeskrivning. Detaljplan för Rimforså 1:49. Samrådshandling daterad 2021-10-29. Diarienummer: MBR-2017-742
- Undersökning om betydande miljöpåverkan. Diarienummer: SBN-2017-00269
- Miljökonsekvensbeskrivning för detaljplan Rimforså 1:49. Ramböll, Uppsala 2021-06-28
- PM. Förenklad antikvarisk förundersökning Rimforså. WSP, 2020-03-26

Samlade slutsatser: förvanskning av en kulturmiljö i särklass

Hallstad säteri med omgivande kulturlandskap har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (troligtvis motsvarande byggnadsminnesklass) som välbevarad gårdsmiljö med bebyggelse från 1700- och 1800-tal. Gården har ett stort antal bevarade ekonomibyggnader. De välbevarade manbyggnaderna, det stora antalet bevarade äldre ekonomibyggnader och det omgivande hävdade kulturlandskapet gör Hallstad säteri till en kulturmiljö i särklass. Värdebärande karaktärsdrag för säterimiljön är, förutom bebyggelsen som helhet, utblickar över sjön samt omgivande ängs- och åkermark. Miljön ligger strategiskt på en höjd i landskapet och i nära anslutning till en väg vilket gör den värdefulla miljön upplevbar för allmänheten och därmed till en viktig del i bygdens identitet och attraktivitet. Miljön är ett ovanligt komplext och sammansatt stycke kulturlandskap med både natur-, bebyggelsemiljö och fornlämningar. Det är sammanhangen, helheten och inramningen som gör miljön så värdefull även i ett regionalt perspektiv: "Miljön kring Hallstad ger ett ålderdomligt intryck, med det omgivande kulturlandskapet och både äldre och yngre gårdsbyggnader" (Länsstyrelsen).

Planarbetet för detaljplan för Rimforså 1:49 saknar den kunskap och insikt gällande kulturmiljöns innebörd och värden som krävs för att leva upp till gällande lagkrav. Anledningen till bristerna är att arbetet baserar sig på icke tillförlitligt antikvariskt underlag som har tagits fram och bekostats av exploatören. Hallstads kulturhistoriskt värdefulla säterimiljö med omgivande kulturlandskap är undervärderad och har inte på ett adekvat sätt satts i relation till sin regionala och nationella kontext. Detta gäller både den antikvariska utredning samt resultatet av den miljökonsekvensbeskrivning som den antikvariska utredningen ligger till grund för.

För att göra avvägningar mellan olika intressen behövs god kunskap om intressena och tillförlitligt planeringsunderlag. Kommunen har ett utredningsansvar. Det innebär att det underlag som används för att göra olika bedömningar ska ge en korrekt och tillförlitlig bild av planeringsförutsättningarna. Om något av planeringsunderlagen är bristfälligt bör kommunen ta initiativ till att förbättra underlaget innan en avvägning mellan de olika intressena kan göras. (Boverket)
Det aktuella planförslaget för Rimforsa 1:49 baserar sig till del på icke tillförlitligt planeringsunderlag i form av en antikvarisk förundersökning framtagen och bekostad av exploitören.

Ett genomförande av det aktuella planförslaget kommer oundvikligen att förvanska den regionalt och kommunalt utpekade miljön av högt kulturhistoriskt värde.

Kulturhistorisk värdebeskrivning för Hallstad

Landsbygdens traditionella bebyggelse är en kulturskatt skapad utifrån arbetet med jord, skog, trädgård och husdjur. Långa omloppstider med likartad produktion och levnadssätt har skapat traditioner som har bidragit till stabila former. Klimat och geografi har genom historien försett människan med olika material att arbeta med och olika väderleksförhållanden att skylla sig mot vilket har satt sina tydliga avtryck i den traditionella agrara bebyggelsen. Ända in på 1900-talet levde huvudparten av den svenska befolkningen på landsbygden - det traditionella lantbruket och livet på landsbygden utgör en betydande del av vår historia.

Hallstad uppstår, både som helhet och i delar, byggnads- och landskapsmässiga värden genom att spegla bondesamhällets byggnadskultur, bostadsförhållanden och utvecklingsfaser. Därutöver uppstår miljön upplevelsemässiga aspekter i landskapsbilden som ger oss möjlighet att uppleva rumsliga och tidsliga sammanhang. Öppna siktlinjer över planområdet är av betydelse för upplevelsen av den ålderdomliga miljön i kulturlandskapet omkring Hallstad. Att kunna avläsa olika tidsepoker i markanvändningen är en viktig faktor för den kulturella särprägel.

Hallstad säteri med omgivande kulturlandskap har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (troligtvis motsvarande byggnadsminnesklass) som välbevarad gårdsmiljö med bebyggelse från 1700- och 1800-tal. Gården har ett stort antal bevarade ekonomibyggnader. De välbevarade manbyggnaderna, det stora antalet bevarade äldre ekonomibyggnader och det omgivande hävdade kulturlandskapet gör Hallstad säteri till en kulturmiljö i särklass. Värdebärande karaktärsdrag för säterimiljön är, förutom bebyggelsen som helhet, utblickar över sjön samt omgivande ängs- och åkermark.

Fysiska uttryck att värna för att slå vakt om kulturmiljön

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse:

Hallstad Säteri är en ovanligt välbevarad och innehållsrik agrarhistorisk miljö, med bland annat ett stort antal välhållna träbyggnader. Gården ligger

ännu på sin ursprungliga plats och kan rent landskapsmässigt sägas vara lokaliserad på ett sätt som är typisk för äldre sätesgårdar, lite avsidet och i anslutning till en sjö. Hallstads säteri ligger i änden på den stora sjön Järnlunden och har idag, precis som i äldre tid, en tydlig exponering norrut - mot sjön. Bebyggelsen i Hallstad uppvisar många värdefulla drag. Här finns bl a ett mycket stort antal, tätt liggande äldre byggnader med olika funktioner. På gårdstomten finns flera vackra träbyggnader, med huvudbyggnaden placerad centralt, på samma plats som på en karta från 1777.

Värdefullt kulturlandskap med historiskt vägnät:

De viktigaste historiska betydelsebärarna inom detaljplaneområdet utgörs av vägarna. Vägen upp mot Hallstads säteri från sydost löper i en mycket gammal sträckning. Även odlingslandskapet uppvisar stora kulturhistoriska värden, bland annat genom en allmänt god hävd på delar av den gamla inägomarken. Relativt stora ytor i anslutning till bebyggelsen utgörs av naturbetesmarker. En ovanligt vacker betesmark finns omedelbart väster om bebyggelsen och sträcker sig söderut, intill åkermarken. Det rör sig här om ytor som även på de äldre kartorna fungerade som betesmark, med bland annat en hage direkt väster om gården. Åkermarken norr om gården uppvisar också i hög grad samma rumsliga bild som på de gamla kartorna. Den äldre geografin kan delvis förstås genom att flera äldre vägar och gränslinjer bevarats fram till idag. På flera ställen finns enskilda lämningar kvar, till exempel en hel gårdstomt från 1777 års karta, med husgrunder och allt.

Miljön ligger strategiskt på en höjd i landskapet och i nära anslutning till en väg vilket gör den värdefulla miljön upplevbar för allmänheten och därmed till en viktig del i bygdens identitet och attraktivitet. Miljön upplevs i en panorerad vy längs Ulrikavägen tack vare det till stor del öppna landskapet. Säteriets kulturvärden förutsätter sitt omgivande öppna landskap – här finns inte bara en landskapshistorisk rumslighet som riskerar att gå förlorad utan också förutsättningarna för upplevelsen av miljön som en del i ett större kulturlandskap. Därtill riskerar säterimiljöns rumsliga avskildhet - ett av de historisk-geografiskt typiska dragen för miljöer av det här slaget – att gå förlorad. Den öppna odlingsmarken söder om gården exponerar och förstärker idag känslan av en enskilt belägen ensamgårdsbebyggelse.

Regional och kommunalt utpekad värdefull natur- och kulturmiljö

Området Hallstad med säteriet samt naturreservatet Hallstad ängar ingår i det regionala kulturmiljöprogrammet (Natur Kultur – Miljöer i Östergötland 1983, Länsstyrelsen). Miljön är ett ovanligt komplext och sammansatt stycke kulturlandskap med både natur-, bebyggelsemiljö och fornlämningar. Det är sammanhangen, helheten och inramningen som gör miljön så värdefull även i ett regionalt perspektiv: "Miljön kring Hallstad ger ett ålderdomligt intryck, med det omgivande kulturlandskapet och både äldre och yngre gårdsbyggnader" (Länsstyrelsen). Miljön är kommunalt utpekad som en 'miljö av högsta värde' (Kinda kommuns kommunala kulturmiljöprogram). Även i detta sammanhang lyfts betydelsen av "omgivande ängs- och åkermarker". I FÖP:en för Rimforsa (2019) lyfts Rimforsas kulturmiljövärden fram

och tätortens omgivande jordbruksbygd nämns särskilt: "Även den jordbruksbygd som omger Rimforsa har ett kulturmiljövärde, med det öppna landskapet, betesmarker, rösen och andra element som minner om äldre tiders brukande av marken" (FÖP, sid 49). I FÖP:ens viljeriktning finns ambitionen att bevara och vårda kulturmiljövärden som finns i och kring Rimforsa och ta hänsyn till dem i samband med exploateringar. Samtidigt pekas området norr om Ulrikavägen ut som ett förslag till bostadsområde med en omfattning om 30-50 bostäder – friliggande villor och parhus i en glesare struktur "för att bibehålla områdets lantliga karaktär och kontakt med naturen". FÖP:en påpekar att det saknas aktuella uppgifter om området men att dess värden kan komma att påverkas. "Effektens omfattning beror på vilka förändringar som syns från olika platser (siktlinjer) och hur väl bebyggelsens utformning integreras med platsen, något som en kulturarvsanalys kan visa" (FÖP, sid 90).

Icke tillförlitliga planeringsunderlag

Målsättningen för eventuellt tillkommande bebyggelse i Rimforsa måste vara att bevara landskapets historiska strukturer men också att ta tillvara på möjligheten att förstärka och utveckla dessa värden. För att bevara befintliga värden inom fastigheten Rimforsa 1:49 är det avgörande att slå vakt om identifierade kulturvärden och låta den lokala byggnadstraditionen och landskapskaraktären utgöra utgångspunkten för eventuella förändringar i miljön.

För att göra avvägningar mellan olika intressen behövs god kunskap om intressena och tillförlitligt planeringsunderlag. Kommunen har ett utredningsansvar. Det innebär att det underlag som används för att göra olika bedömningar ska ge en korrekt och tillförlitlig bild av planeringsförutsättningarna. Om något av planeringsunderlagen är bristfälligt bör kommunen ta initiativ till att förbättra underlaget innan en avvägning mellan de olika intressena kan göras. (Boverket)
Det aktuella planförslaget för Rimforsa 1:49 baserar sig till del på icke tillförlitligt planeringsunderlag i form av en antikvarisk förundersökning framtagen och bekostad av exploatören.

Den antikvariska förundersökningens sammantagna värderingen haltar och utesluter viktiga aspekter av kulturlandskapets värden. Förundersökningens värdering fokuserar enbart på den historiska läsbarheten av landskapet och förbiser två av tre kriterier för kulturhistorisk värdering (Riksantikvarieämbetets Plattform för värdering och urval). 'Kriterie 2. Kulturhistorisk helhet' och 'Kriterie 3. Kulturhistorisk relevans' har uteslutits ur beskrivningen av miljöns kulturvärden. Förundersökningens kulturhistoriska avgränsning har omotiverat enbart tillmätts berättelsen av Hallstad säteri. Värderingen saknar en insikt och beskrivning av landskapets upplevelsemässiga värden, dess rumsliga samband, sammanhang och kulturhistoriska helhetsmiljö - en helhetsmiljö som genom föreslagen detaljplan riskerar att försvagas och förvanskas.

Det antikvariska underlagets kapitel 'Kulturhistorisk utredning' är helt fokuserad på säteriets historiska bakgrund och saknar helt en beskrivning

av det kulturhistoriska sammanhanget - Vad finns? (beståndsdelar och egenskaper) samt Vad återspeglas? (beståndsdelar och egenskaper som härrör från och ger uttryck åt den kulturhistoriska bakgrunden), enligt Riksantikvarieämbetets Plattform för värdering och urval. "Att bedöma en företeelses kulturhistoriska värde är inte synonymt med att redogöra för dess historia, oavsett hur detaljerad och insiktsfull redogörelsen är" (Riksantikvarieämbetets Plattform för värdering och urval).

Underlaget innehåller en känslighets- och tålighetsanalys som "klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller värde påtagligt förändras". Analysen lever inte upp till kulturmiljökompetensens förpliktigande om saklighet och opartiskhet. Texten så är valet av siktlinje i en helt rak sträckning omotiverad. Man utgår endast från en enda rak siktlinje över den öppna ytan och det är oklart varför vissa siktlinjer har högre relevans än andra. Varför tas inte siktlinjer från vägen, upp mot säteriet med i analysen? Och varför inte i panorering? Det är ju just ifrån vägen och i rörelse genom landskapet som miljön upplevs av den stora massan.

Plankartan saknar adekvata utformningsbestämmelser för anpassning till landskapets karaktär och värden

Fastigheten Rimforsa 1:49 är belägen i anslutning till och delvis inom en utpekad kulturhistorisk miljö, K67 Hallstad. Enligt Undersökning om betydande miljöpåverkan (Diarienummer: SBN-2017-00269) bedöms planen medföra "måttligt negativa konsekvenser för kulturmiljön". Undersökningen anger att "Konsekvenserna kan minska genom varsam markplanering (anpassa bebyggelsen till den naturliga topografin), bevarande av äldre lövträd och vegetation, anpassning av den nya bebyggelsens arkitektur, färg och material samt att vägar och belysningsarmaturer mm anpassas till den omgivande miljön". Miljökonsekvensbeskrivningen anger att "åtgärder kan vidtas i form av utformningsbestämmelser för att mildra negativa miljökonsekvenser som kan uppstå av planförslaget. Sammantaget finns det förutsättningar för att göra justeringar i planen och vidta andra ytterligare åtgärder som medför att genomförandet av planen inte medför för stora negativa konsekvenser". Detaljplan för Rimforsa 1:49, plankarta, saknar adekvata utformningsbestämmelser för anpassning till landskapets karaktär och värden. I planbeskrivningen står beskrivet att: "Byggnaderna ska ges en lantlig karaktär och anpassas till den omkringliggande miljön samt på ett naturligt sätt ta hänsyn till betydelsefulla miljöer". Detta regleras emellertid inte i förslag till plankarta. Detaljplanens plankarta ska (PBL 4 kap 30§) innehålla de bestämmelser som gäller för detaljplanens olika delområden. Plankartan bör innehålla bestämmelser om tillkommande bebyggelses hänsyn och anpassning.

Utformningsbestämmelser (f1-4) reglerar hustyp, placering på tomt, taktyp, takvinkel samt anpassad fasadkulör. Det saknas bestämmelser om varsam markplanering, bevarande av äldre lövträd och vegetation samt bestämmelser angående krav på arkitektonisk omsorg och kvalitet, byggnadsvolymers form, material och kulörer samt belysning. Det ovan nämnda utgör exempel på kvaliteter som utan adekvat anpassning riskerar att sammantaget och var

för sig innebära stor negativ påverkan på omgivande värdefull kulturmiljö.
Vad som med planbeskrivningen menas med: "Byggnaderna ska ges en lantlig
karaktär samt anpassad fasadkulör" lämnar stort tolkningsutrymme och
riskerar att leda till förvanskande förtätning.

Anna Reuter Metelius
Kulturmiljöspecialist, Certifierad antikvariskt sakkunnig

Pär Connelid
Historisk kulturgeograf